

TREBA LI NAM VODIČ PO HRVATSKIM FOTOGRAFSKIM ZBIRKAMA? O ČUVANJU I PRISTUPU FOTOGRAFSKOJ BAŠTINI U SVIJETU I U HRVATSKOJ

MILJENKO SMOKVINA □ nezavisni istraživač, Zagreb

Potvrđan odgovor na pitanje iz naslova pokušaj je skromnog prikaza osobnih iskustava u istraživanju hrvatske fotografske baštine koje je autor stekao u pripremi nekih svojih knjiga¹ i izložaba². Ta bi iskustva bila bezbolnija, manje naporna i mnogo uspješnija da je u nas tada postojao bilo kakav sustavan/sveobuhvatan vodič po hrvatskim (i stranim³) fotografskim zbirkama (takvog vodiča ni danas nemamo).

U nas su publicirani sadržaji brojnih fotografskih zbirki, osobito građa koja se nalazi u muzejima i arhivima. Gotovo i nema informacija o tome što čuvaju (ili su nekad posjedovale i čuvale) novinske/izdavačke kuće, što se nalazi u crkvenim arhivima, kako je sačuvana fotografska baština tvornica itd., da ne spominjemo sve ono što bi se moglo naći kod profesionalnih fotografa⁴ ili u zbirkama privatnih kolekcionara. Postoje prikazi pojedinačnih fotografskih zbirki, npr. zagrebačkih⁵, kao i recentnija knjiga o fotografskoj zbirci u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske⁶, te veći broj kraćih tekstova o nekim drugim fotografskim zbirkama, ponajprije u muzejima^{7,8}.

U fondovima državnih arhiva diljem Hrvatske nalaze se i fotografske zbirke, a svi arhivi imaju i svoje specifične vodiče (razna obavijesna pomagala, kazala, imenike i dr.) koji su na raspolaganju korisnicima. Najveća fotografska zbirka u Hrvatskoj nalazi se u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu (oko 650 000 negativna i 60 000 pozitivna bez negativna⁹), i ona je dobro katalogizirana.

Naše publikacije koje su pratile izum i razvoj fotografije od 1839., još od prvog teksta u *Danici ilirskoj*¹⁰ pa do nešto kasnijeg spomena našega prvog dagerotipista N. Novakovića¹¹, kao ni opsežan niz objavljenih knjiga, kataloga, članaka i drugih publikacija o suvremenoj i povijesnoj fotografiji u nas¹² ne govore izričito o zbirkama fotografija. Ne spominju se nikakva pomagala kojima bi jednostavno i efikasno mogle pronaći fotografije od naših prvih inkunabula (dagerotipija i kalotipija) po do fotografija koje su nastala u najnovije vrijeme. Velikom broju fotografija, uglavnom najstarijima, izgubio se trag (brojne su recentne, pa i najnovije fotografije nestale). Potreba čuvanja i "baštine u nastanku", tj. fotografija koje se danas snimaju, dodatni je problem.

Prijedlog za stvaranje vodiča usmjeren je u dva pravca – prema zbirkama povijesnih fotografija, njihovu eviden-

tiranju i prezentiranju te prema čuvanju fotografija koje nastaju danas ili koje su snimljene u nedavnoj prošlosti.

U nas su tek u posljednje vrijeme u žarište kulturne javnosti stavljene fotografske zbirke, posebice u muzejima. Simpozij *Fotografska baština u muzejima*, održan u jesen 2017. u Zagrebu, s 42 izlaganja o fotografskoj baštini (uglavnom) u muzejima, dobar je znak da će fotografske zbirke, barem muzejske, privući veću pozornost stručne i cjelokupne javnosti. To je vjerojatno i poticaj da se potakne zanimanje za prikupljanje fotografija i u drugim institucijama i kod pojedinaca koji zasad ne posjeduju zbirke fotografija, a da oni koji te zbirke već imaju povećaju svijest o njihovoj važnosti. Simpozij je bio prilika da autor ovog teksta, među svim ostalim predavačima, javnosti ponovo izloži svoj prijedlog za stvaranje (publiciranje/otvaranje web stranica) vodiča po hrvatskim fotografskim zbirkama.¹³

Povijesni izvori za istraživanje hrvatske fotografske baštine

Postojeći izvori/publikacije o fotografiji u Hrvatskoj bili su samo prva natuknica o tome gdje se u Hrvatskoj nalaze najvrednije fotografske zbirke. Pregled starije literature (Matasović, Szabo)¹⁴ daje samo okvirni pregled rasporeda naše fotografske baštine. Još starije podatke o tome nalazimo u novinama tiskanima tijekom 19. i početkom 20. st. u Zagrebu, Zadru i Rijeci,¹⁵ u kojima se u kraćim novinskim vijestima i oglasima fotografskih studija uglavnom govori samo o fotografima u tim gradovima i o njihovim fotografskim postignućima. Iz tih novinskih informacija nije moguće saznati gdje se danas te fotografije čuvaju (osim u malobrojnim primjerima u kojima je riječ o fotografijama poznatih osoba čiji bi se potomci i danas možda mogli pronaći). Među velikim brojem najstarijih povijesnih fotografija koje su sačuvane i pohranjene u našim institucijama (ima ih i u inozemstvu), kao i u osobnim zbirkama, najčešće nalazimo snimke nepoznatih osoba, ali uglavnom znamo tko ih je snimio. Fotografije ljudi te osobni, obiteljski i grupni portreti obično su anonimni, pa nas istraživanje njihova identiteta tek očekuje.

Tek je sustavnim istraživanjem i nizom publikacija Nada Grčević¹⁶ dala prilično precizne informacije o tome gdje se mogu naći naše povijesne fotografije. Ona se bavila

IM 49, 2018.
TEMA BROJA
TOPIC OF THIS VOLUME

1 Smokvina, Miljenko. 1997. *Rijeka na povijesnim fotografijama & riječka fotografska kronologija*. Rijeka: Dušević & Kršovnik; Miljenko Smokvina. 2001. *Hrvatska na povijesnim fotografijama, Najljepše hrvatske vedute u prvih 100 godina fotografije*. Zagreb: Veble Commerce; Miljenko Smokvina. 2003. *Rijeka na povijesnim fotografijama, 2., dopunjeno i izmijenjeno izdanje*. Rijeka: Dušević & Kršovnik.

2 Miljenko Smokvina. *Povijesne fotografske tehnike, prepoznavanje, čuvanje i zaštita povijesnih fotografija*, izložbe i prateće publikacije. Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 2000.; Hrvatski državni arhiv Zagreb, Zagreb, 2000.; Muzej Like, Gospić, 2001.; Državni arhiv u Pazinu, Pazin, 2001.

3 Pod terminom *strane fotografske zbirke* ovdje se misli na kolekcije ili pojedinačne fotografije tematski vezane za Hrvatsku koje se nalaze u zbirkama ustanova ili pojednaca izvan Hrvatske. S obzirom na specifičnu povijest fotografije na brojne političke i teritorijalne veze Hrvatske i susjednih zemalja – Austrije, Mađarske i Italije, a u recentnijoj prošlosti s republikama bivše Jugoslavije, brojne se hrvatske fotografije nalaze u arhivima u Beču, Grazu, Budimpešti, Rimu, Trstu, Veneciji, Beogradu, Ljubljani te diljem Europe i svijeta.

4 Vidjeti bilješku 49.

5 Rhea Silvija, Ivanuš. 1995. *Fotografske zbirke u zagrebačkim muzejima*, magistarski rad. Varaždin. Magistarski rad R. S. Ivanuš prikaz je fundusa deset zagrebačkih muzeja sa stajališta fotografskih zbirki.

6 Grković, Sanja. 2007. *Fotografija u službi zaštite kulturne baštine*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Knjiga opsega 360 stranica donosi vrlo detaljan opis fototeke u posjedu Ministarstva kulture RH s oko 60 000 pozitivna i 40 000 negativna, a tematski je vezana za područje kulturne baštine (ponajprije za poslove konzervatorskih službi Ministarstva). Osim sažetka, i dodatak knjige upućuje na to kako se fototeka može koristiti te koja su

sl.1. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, pohranjena je najbogatija zbirka fotografija u Hrvatskoj. Među tim fotografijama nalazi se i građa Fonda fotografija Agencije za fotodokumentaciju. Sastoji se od oko 500.000 arhivskih jedinica, negativa i pripadajućih kontakt kopija. Slika prikazuje odabranu stranicu kontakt kopije iz 264 albuma, s motivima avionskih snimaka Zagreba fotografa Rendulića

hrvatskom fotografijom 19. st., a sustavno istraživanje fotografskih izvora 20. i 21. st. treba tek provesti.

kazala na raspolaganju korisnicima.

7 U časopisu *Život umjetnosti* br. 74/75 iz 2005., str. 144-160, izdavača Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, objavljeno je nekoliko kraćih tekstova o zbirkama fotografija i fotografskim arhivima u Hrvatskoj.

8 *Fotografije u Arhivu*, katalog izložbe u Državnom arhivu u Zadru u povodu Međunarodnog dana arhiva 2009. urednice/autorice Mirise Katić i suradnika Abdulaha Seferovića prikaz su nastanka i sadržaja fotografske zbirke u Državnom arhivu u Zadru.

9 Zvonimir Baričević. *Fotografija u državnom arhivu. Informatica Museologica*, br. 3/4 (2000): 64.

10 Najznatnije otkritje našeg vremena, *Danica Ilirska*, rubrika "Različnosti", Zagreb, subota 6. travnja 1839., br. 14, str. 55. Tekst nije potpisan, vjerojatno je prenesen iz nekoga drugog izvora, a kako je riječ o najznatnijem otkritju..., taj je prilog u *Danicu* vjerojatno uvrstio nezjin urednik dr. Ljudevit Gaj, svjestan važnosti otkrića fotografije.

11 Ivan Kukuljević Sakcinski. *Novković, N. slikar i daguerotipist...*, Slovník umjetnikah Jugoslavenskih, Zagreb, 1858., str. 322.

Ivan Kukuljević prvi spominje nekog našeg fotografa (tada dagerotipista), kao i motive koje je snimio (*više zagrebačkih okolica...*). Riječ je o hvale vrijednom prilogu: u knjigu koja ima više od 400 stranica uvršten je prilog od tri retka, jedan od najkraćih u cijeloj knjizi.

12 Broj knjiga o fotografiji koje se čuvaju u našim knjižnicama, među kojima su i knjige napisane i objavljene u Hrvatskoj, kao i one objavljene u inozemstvu, varira od 1000 do gotovo 1500 naslova.

13 Tijekom istraživanja i priprema za izdavanje knjige *Rijeka na povi-*

sto pedeseta obljetnica izuma fotografije bila je diljem svijeta, pa i u Hrvatskoj, poticaj da se povijest fotografije i fotografske zbirke ponovo stave u žarište javnosti. U to je doba u Hrvatskoj pokrenut najopsežniji projekt prezentiranja hrvatske fotografske prošlosti, pa je Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu, nakon više godina istraživanja i priprema, potkraj 1994. u svojim prostorima postavio opsežnu izložbu koja je na primjeru radova brojnih priznatih hrvatskih istraživača fotografske baštine trebala pokazati gdje je bila Hrvatska u svjetskoj fotografskoj prošlosti i gdje se danas nalazi. Izložbu je popratio opsežan dvojezični hrvatsko-engleski katalog od 459 stranica¹⁷, u kojemu je objavljeno 1013 fotografija. Nakon istraživanja i knjige N. Grčević, nastale još 1981., nova publikacija *Fotografija u Hrvatskoj* bila je golem poticaj svim ostalim čuvarima fotografske baštine u cijeloj Hrvatskoj da izlože svoje zbirke i objave njihove kataloge. U Hrvatskoj su u gotovo svim većim gradovima/regijama postavljene izložbe, objavljene brojne knjige/monografije/katalozi s temom povijesnih fotografija te prezentirane lokalne fotografske zbirke, tako da možemo reći kako su povijest fotografije i fotografska baština ušli u *main stream* povijesno umjetničkih (i svih ostalih) istraživanja¹⁸.

Sva ta istraživanja, posebice regionalna ili lokalna, kao i publikacije koje su uslijedile, pomogli su da saznamo gdje se sve nalaze zbirke naših povijesnih fotografija. Na osnovi svih tih izvora istraživači fotografske povijesne baštine mogu usmjeriti svoju pozornost na teme ili konkretne fotografije koje se u publikacijama spominju. Velika disperzija tih fotografija u brojnim knjigama, katalozima, monografijama, člancima i sl. te neujednačenost njihova prikaza smanjuju efikasnost istraživanja i povećavaju mogućnost previda neke kolekcije, nekih vrijednih ili nepoznatih motiva, osoba ili tema.

Osobna iskustva u istraživanju naše fotografske baštine

Prijedloga za izradu vodiča po hrvatskim fotografskim zbirkama osoban je. Nastao je na osnovi iskustava stečenih u pripremi nekih fotografskih projekata i knjiga, a prva spoznaja o potrebi izrade takve publikacije počela

je sazrijevati tijekom rada na projektu izložbe i publikacije *Fotografija u Rijeci*, iz 1989./90. Rad na toj izložbi i knjizi bio je kolektivan – ekipa suradnika u našim je riječkim relacijama bila prilično velika, projekt je tematski bio podijeljen na suradnike, pa su i spoznaje o fotografskim zbirkama bile fragmentarne. Stoga tada nije dokraja oblikovana spoznaja niti je uočena potreba za jednim cjelovitim izvornikom/vodičem za njihovo lakše pretraživanje.¹⁹

Dva nešto kasnija projekta, knjige *Rijeka na povijesnim fotografijama* (dva izdanja) i *Hrvatska na povijesnim fotografijama*²⁰, bili su osobni privatni projekti²¹ koji su, s obzirom na teme knjiga, zahtijevale opsežno istraživanje fotografskih zbirki u Hrvatskoj i inozemstvu. Iskustva autora tijekom priprema tih knjiga, posebice u istraživanju fotografskih zbirki, pozitivna su i ugodna. Gotovo sam svugdje nailazio na dobronamjernost ljudi i institucija koje sam posjetio i čije sam zbirke imao priliku vidjeti. Taj dio posla bio je osobito zanimljiv; u moje su ruke dospjele brojne fotografije, nikad prije viđene ni publicirane. Za prvo izdanje knjige *Rijeka na povijesnim fotografijama* iz 1997. obišao sam 17 zbirki u raznim institucijama, od čega osam u inozemstvu, te 56 privatnih zbirki, gotovo sve u Rijeci.²² Za knjigu *Hrvatska na povijesnim fotografijama* iz 2001. posjetio sam ukupno 86 zbirki fotografija, od toga 17 u više gradova u inozemstvu (Budimpešta, Kecskemet, Pariz, Trst, Graz, Bad Ischl, Beč, Ljubljana).²³ Obišao sam gotovo cijelu Hrvatsku, skoro sve muzeje, državne arhive, konzervatorske odjele te najpoznatije knjižnice u kojima se čuvaju fotografije s motivima hrvatskih povijesnih veduta. Na uvid su mi svoje fotografije dali i brojni pojedinci diljem Hrvatske. Obilazak i pretraživanje svih tih zbirki bili su prilika da usput vidim i neke druge skupine fotografija, ali te kolekcije nisam posebno istraživao, bilo je dovoljno posla i s vedutama.

Za drugo izdanje "riječke" knjige iz 2003., naslova *Rijeka na povijesnim fotografijama*, drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, posjetio sam ukupno 34 institucije, od toga 13 u inozemstvu, a u Rijeci i okolici imao sam priliku vidjeti i proučiti 69 privatnih kolekcija.²⁴

Treba li nam vodič po fotografskim zbirkama?

Ponovimo li pitanje iz naslova i na nj pozitivno odgovorimo, otvaraju se dva aspekta takvog odgovora.

Prvo, takav bi vodič bio koristan svim istraživačima hrvatske fotografske baštine, navlastito onima koji rade na projektima izložaba, knjigama ili web prezentacijama. Moja osobna iskustva to višestruko potvrđuju. Osim pregleda zbirki u Hrvatskoj, vodič bi svakako trebao obuhvatiti i zbirke u inozemstvu u kojima se čuva i hrvatska fotografska građa. Pregled hrvatske fotografske baštine u Europi i svijetu nužan je zbog složenoga povijesnog razvoja Hrvatske, posebice u 19. i 20. st. Naime, to je doba izuma i intenzivnog razvoja fotografije, a zbog tadašnjih su administrativnih i državno-teritorijalnih razloga brojne fotografije što su nastale u to vrijeme završile u

arhivama/zbiricama izvan Hrvatske.²⁵ Kako naše hrvatske fotografske zbirke u inozemstvu nisu u žarištu zanimanja istraživača u tim zemljama, naša je zadaća da ih pronađemo, istražimo i prezentiramo javnosti. Vodič bi bio jedan on načina da se to učini.

Drugi aspekt vodiča važan je zbog hrvatskih identitetskih razloga. Uloga fotografske baštine u stvaranju identiteta Hrvatske zavređuje posebnu raspravu, za koju ovdje nema mjesta, ali fotografija je nedvojbeno jedan od činitelja identiteta Hrvatske i važna sastavnica slike naše zemlje u domovini i svijetu.

Vodiči po francuskim fotografskim zbiricama

Ako dosad i nismo smatrali da su nam pregledi zbirki fotografija važni, mogla bi nam koristiti iskustva nekih nacija koje su procijenile da fotografska baština zaslužuje veliku pozornost (i veći angažman oko njezina čuvanja, katalogiziranja i prezentiranja). Takav je primjer Francuska. O tome što Francuzi rade s fotografskim zbiricama i kako ih prezentiraju javnosti, ovdje će biti više riječi. Ovaj tekst nije posvećen opširnom opisu čuvanja, katalogiziranja i prezentiranja fotografskih zbirki u svijetu (ovdje se uopće ne obrađuje problematika izlaganja fotografija, povijesnih ili suvremenih) već ćemo samo usporediti neka svjetska iskustva s onim što bismo i mi u Hrvatskoj mogli učiniti, a onda na osnovi toga sastaviti vodič po hrvatskim fotografskim zbiricama.

Francuska nije bezrazložno istaknuta kao primjer. Osim što je to zemlja izuma fotografije (uz Englesku), u njoj se svijest o čuvanju fotografija vrlo rano razvila. Već je 1851. u sklopu Ministarstva (Administration) lijepih umjetnosti, pri Komisiji za povijesne spomenike (Commission des Monuments historiques; danas bismo takvu službu zvali konzervatorskom), osnovana potkomisija za fotografiju nazvana La Mission heliographique, koja je angažirala brojne fotografe onoga doba da po Francuskoj snimaju spomenike kulture.²⁶ I danas su sve te fotografije sačuvane u CNMHS-u (Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites) u Parizu, gdje je u tom fondu pohranjeno 160 000 povijesnih snimaka te oko milijun novijih.²⁷

Publikacija naslova *Le repertoire ICONOS, sources photographiques en France*, u kojoj se navodi mjesto pohrane snimaka La Mission heliographique, na svojih 527 stranica osmog izdanja iz 1999. donosi listu od 1434 različite fotografske zbirke diljem Francuske. Prvo izdanje tiskano je 1949. na 80 stranica. Godine 2004. izašlo je 9. izdanje od 576 stranica, s popisom oko 1500 unosa francuskih fotografskih fondova. Broširana knjiga, tiskana u crno-bijeloj tehnici, bez ijedne ilustracije, formata oktava, 24 x 16 cm, prodaje se za 49 eura. Jedno od prethodnih izdanja – četvrto iz 1972., bilo je potpuno izmijenjeno. Uredio ga je M. Gilbert Weill i tada je imalo 366 stranica, 794 unosa fotografskih kolekcija u posjedu fotografa amatera i profesionalaca u javnim i privatnim institucijama kojima je Francuska domicilna zemlja.²⁸

U francuskome fotografskom vodiču (izdanje iz 1999.) objavljena su ukupno 1434 unosa fotografskih zbirki (francuski *notice*, mi bismo možda mogli reći *bibliografska jedinica*), među kojima je 550 zbirki snimaka/fotografija profesionalnih fotografa ili amatera, 120 kolekcija u fotografskim agencijama, 470 fototeka u javnim institucijama (muzejima, bibliotekama, arhivama) i 200 fotografskih zbirki na nekim drugim mjestima kao što su istraživačke institucije, sveučilišta, nakladnici i sl.²⁹

Zanimljiva je i struktura unosa svake bibliografske jedinice.³⁰ Svaki unos/natuknica ima svoj **redni broj**, što je važno za pretraživanje **dvaju indeksa** izvora i tema svih unosa. **Naslov** unosa sadržava ime osobe ili institucije, adresu, brojeve telefona i faksa, e-mail adresu i web stranicu. Nakon naslova navodi se **ime osobe odgovorne** za zbirku ili osobe koja odgovara na upite o zbirci. Obično se ne navodi ime osobe koja upravlja cijelom institucijom. **Profil** zbirke definira se prema području djelatnosti (agencija, muzej, knjižnica...) te se navodi njihov status, tj. podatak je li institucija javna ili privatna. Za fotografe se navodi vrsta njihove djelatnosti (fotoreporter, reklamni fotografi, dokumentarni fotografi, presnimavanje u arhivama i sl.), ali su ponegdje naznačene i njihove specijalnosti: arheologija, medicina i sl. Kao **početak** djelovanja fotografske zbirke u institucijama se navodi datum/godina stvaranja fototeke/zbirke fotografija, a za osobe/fotografe početak njihove profesionalne aktivnosti. Informacija o **pristupu** zbirci definira tko ima pravo pristupa (svi, samo profesionalci ili samo osobe sa sveučilišta i sl.), a ako se kao vrijeme posjeta navodi "prema dogovoru", to znači da je dogovor obavezan. Glede **dostupnosti** informacija o zbirci, tj. o predmetima (fotografijama), navode se ove mogućnosti: istraživanje na lokaciji zbirke; dobivanje informacija dopisom ili telefonom, faksom, preko računala ili putem posrednika. Zbirke se mogu **pretraživati** ručno na mjestu gdje je zbirka smještena, uz pomoć popisa fotografija, preko digitalne baze podataka u samoj zbirci ili putem interneta. Navodi se i informacija o **godini nastanka** najstarije i najrecentnije fotografije u zbirci. Poseban skup informacija govori o **strukturi zbirke**, o tome je li riječ o negativima ili pozitivima, jesu li snimke crno-bijele ili u boji, dijapozitivi, kopije na papiru ili su digitalne. Kada se navode **količine** (broj predmeta svih oblika fotografija), brojevi su samo orijentacijski. Povijesne se fotografije definiraju i prema **podlozi** dijele na dagerotipije, ferotipije, ambrotipije; kolodijске, želatinske, autokromne itd. Zbirka može sadržavati i tiskane fotografije, razglednice i stereofotografije. **Imena fotografa** (pokojnih ili živih) čija se djela nalaze u zbirci spominju se samo ako je u zbirci veći broj njihovih radova (ne navodi se koliko ih mora biti da im se spomene ime; nap. a.). Neke se zbirke fotografija mogu pretraživati i koristiti i preko **posrednika**.

Knjiga ima i **dva opsežna indeksa**: na početku knjige na 45 stranica objavljen je indeks izvora/imena fotografskih zbirki u kojemu je i popis svih imena fotografa i drugih osoba koje se spominju u knjizi. Na kraju knjige

jesnim fotografijama (1997.) uočen je nedostatak sustavnog vodiča po hrvatskim fotografskim zbiricama. Knjige i članci raznih autora o fotografiji u Hrvatskoj bili su prvi putokaz za pretraživanje fotografskih arhiva u Hrvatskoj. Tijekom tih zanimljivih i inspirativnih istraživanja u gotovo cijeloj Hrvatskoj, od sjevera do juga i od istoka do zapada, zaključeno ja da bi se moglo potaknuti formiranje baze podataka o fotografskim fondovima u Hrvatskoj te objaviti publikacija koja bi pomogla u njihovom istraživanju. Prije više od dvadeset godina, u kolovozu 1997., napisan je prvi prijedlog za osnivanje baze podataka o *hrvatskim povijesnim fotografijama* i ta je ideja u obliku Prijedloga programa u kulturi Republike Hrvatske u 1998. upućena Ministarstvu kulture RH. Tijekom održavanja izložbe *Povijesne fotografske tehnike* u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu potkraj 2000. Arhiv je iskazao zanimanje za prijedlog objavljivanja *vodiča po hrvatskim fotografskim zbiricama*, pa je sljedeće godine obavljen niz priprema za realizaciju projekta. U ljeto 2004., kao i u proljeće 2005., uz suradnju Muzejskoga dokumentacijskog centra iz Zagreba, Ministarstvo kulture RH ponovo je upućen prijedlog za izdavanje *vodiča*. Analiza dosadašnjih neuspjeha u realizaciji vodiča izlazi iz okvira ovog teksta, ali to ipak ne znači da se odustalo od aktivnosti da on ugleda svjetlost dana.

14 Dr. Matasović, Josip. Nekoliko Dagerreotypija. *Narodna starina*, br. 3, Zagreb, 1922., str. 326-330. Do danas su osim dagerotipija s Matasovičeva popisa pronađene (i nabavljene) brojne nove. Dio tih fotografskih inkunabula već je prezentiran našoj javnosti, ali današnje hrvatske istraživače povijesti naše fotografije čeka još posao kompletnog katalogiziranja, publiciranja i izlaganja svih dagerotipija na tlu Hrvatske. Gjuro Szabo, još jedan naš rani istraživač povijesti fotografije, u raznim je publikacijama oko 1929. do 1941. objavio više tekstova o povijesti fotografije na našem tlu, kao i informacije o tome gdje se te fotografije nalaze.

15 Zagrebačke novine: *Danica ilirska, Agrarier politischen Zeitung, Agrarier Zeitung, Narodne novine, Vienac*; novine u Zadru: *Gazzetta di Zara*; novine u Rijeci: *Eco di Litorale Ungarico, Eco di Fiume, Giornale di Fiume, Gazzetta di Fiume, La Bilancia, Novi list La Voce del popolo*.

16 Nada Grčević objavila je brojne tekstove o povijesti fotografije

u nas. Spomenut ćemo jedan od prvih, onaj objavljen 1966. u katalogu izložbe *100 godina fotografije u Hrvatskoj*, postavljene u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu od rujna do listopada 1996., tiskan pod naslovom *Sto godina fotografije u Hrvatskoj (1840-1940)*. Najvažnija publikacija N. Grčević jest knjiga napisana na osnovi njezina magistarskog rada, koja je bila spremna za objavljivanje već 1965. pod naslovom *Fotografija devetnaest stoljeća u Hrvatskoj*, a objavljena je u Zagrebu 1981. Toj je publikaciji prethodio tekst iste autorice objavljen u travnju 1977. u renomiranome međunarodnom časopisu *History of Photography* pod naslovom *Early Photography in Eastern Europe*, CROATIA te niz drugih publikacija.

17 *Fotografija u Hrvatskoj (Photography in Croatia) 1848 – 1951*. Kao urednik kataloga potpisan je Vladimir Maleković, a fotografije za katalog i izložbu odabrali su Marija Tonković i Vladimir Maleković. Posuđivači fotografija bili su 31 hrvatska institucija i 36 pojedinaca i obitelji.

18 Na dvjema velikim izložbama i u popratnim opsežnim katalogima Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu – *Bidermajer u Hrvatskoj 1815 – 1948* iz 1997. te *Historicizam u Hrvatskoj* iz 2000., uz niz drugih priloga, posebno su prezentirani hrvatski fotografski opusi toga doba u tekstu Marije Tonković *Fotografija u Hrvatskoj kao dio njezina evropskog identiteta* te prikaz Dubravke Osrečki Jakelić *Fotografija u vrijeme historicizma*.

U to vrijeme, ali i malo poslije, brojne knjige o temi povijesti fotografije objavljene su u Rijeci, Zadru, Splitu, Osijeku, Puli, Senju, Pazinu, Koprivnici, Dubrovniku, Našicama...

19 Vidjeti bilješku 18.

20 Bilješke 1 i 2.

21 Obje su knjige osobni autorski projekti koje su podržali privatni hrvatski poduzetnici, nakladnik "Dušević & Kršovnik" iz Rijeke – oba izdanja knjige *Rijeka na povijesnim fotografijama*, te Veble Commerce iz Zagreba – knjigu *Hrvatska na povijesnim fotografijama*.

22 Smokvina, M. *Rijeka na povijesnim fotografijama*, 1. izd., 1997., str. 4., 214.

23 Smokvina, M. *Hrvatska na povijesnim fotografijama*, 2001., str. 6-7, 338.

24 Smokvina, M. 2003. *Rijeka na povijesnim fotografijama*, 2. izd., str. 4., 214.

25 Vidjeti bilješku 3.

je indeks tema/imena složen prema različitim kriterijima (tematskim, geografskim i sl.), opsega 68 stranica. Oba su indeksa popraćena prilično opširnima uputama o njihovoj strukturiranosti i načinu korištenja. Indeksi su abecedno složeni, jednako kao i svi unosi/bibliografske jedinice glavnog sadržaja knjige, a pretraživanje je vrlo jednostavno – abecednim redom ili prema rednom broju svakog unosa, od rednog broja 1. do 1434.

Među francuskim publikacijama o fotografiji i francuskim institucijama povezanim s fotografijom valja spomenuti još dvije knjige. Prva je *Vous avez dit photographie?, les adresses utiles des la photographie en France*³¹, u slobodnom prijevodu *Rekli ste fotografija?, korisne adrese o fotografiji u Francuskoj*. Knjiga iz 2000. godine treće je izdanje u nizu, a nakladnik joj je La documentation Francaise (isti koji je objavio i *Le repertoire...*) i dio je biblioteke *Collection Photodoc* (kao *Le repertoire...*). To je još jedan tiskani fotografski vodič koji donosi informacije o aktivnostima oko 700 javnih i privatnih institucija koje su na neki način povezane s fotografijom. Da ne ulazimo u analizu i te publikacije, spomenut ćemo samo da se u knjizi govori o institucijama na državnoj razini kao što je Ministarstvo vanjskih poslova, koje dodjeljuje stipendije za promociju Francuske i njezine fotografije. Usto, u knjizi je objavljen popis udruga profesionalnih fotografa i amatera, lista onih koji financijski potpomažu fotografiju, popis svih najvažnijih izložaba, festivala, galerija, nakladnika, časopisa, kao i svih škola u kojima se stječe fotografsko znanje i službena diploma.

Drugu zanimljivu knjigu izdala je francuska udruga l'Association Francaise d'Action Artistique pod naslovom *La photographie en France, Guide pratique*.³² Knjiga/vodič *Fotografija u Francuskoj, praktični vodič* donekle je slična prethodno spomenutoj knjizi. U uvodniku se bez lažne skromnosti navodi:

(...) u Francuskoj se već petnaest godina prema fotografiji vodi politika koja je jedinstvena u svijetu. Takav odnos prema fotografiji provodi se u Parizu, ali i u svim regijama, i to zahvaljujući akcijama svih odgovornih i zainteresiranih za vrednovanje fotografije kao kulturnoga i umjetničkog dobra. Knjiga je hijerarhijski strukturirana: počinje navođenjem funkcija francuskog Ministarstva kulture vezanih za fotografiju, zatim se nabrajaju i razne druge državne komisije i inspekcije koje se bave fotografskom baštinom i suvremenom fotografijom. U skupini informacija o muzejima i bibliotekama koje posjeduju fotografske zbirke navode se i podatci koji su zanimljivi i turistima, primjerice radno vrijeme zbirki i druge informacije.

Pregled ovih nekoliko publikacija i tekstova o fotografiji i fotografskim zbirka u Francuskoj samo su naznaka onoga što se danas događa s fotografijom u Francuskoj. Zemlja izuma fotografije čini sve da i dalje ostane fotografsko središte svijeta. Kako se na fotografiju gleda u Francuskoj, najbolje se vidi iz poglavlja *Bibliografija*³³ u knjizi francuskog autora M. Frizot, s ukupno 800 bibli-

ografskih jedinica, od kojih 50-ak njih govori o fotografskim antologijama, popisima fotografija i fotografskim kolekcijama.

Prezentiranje fotografske baštine u svijetu

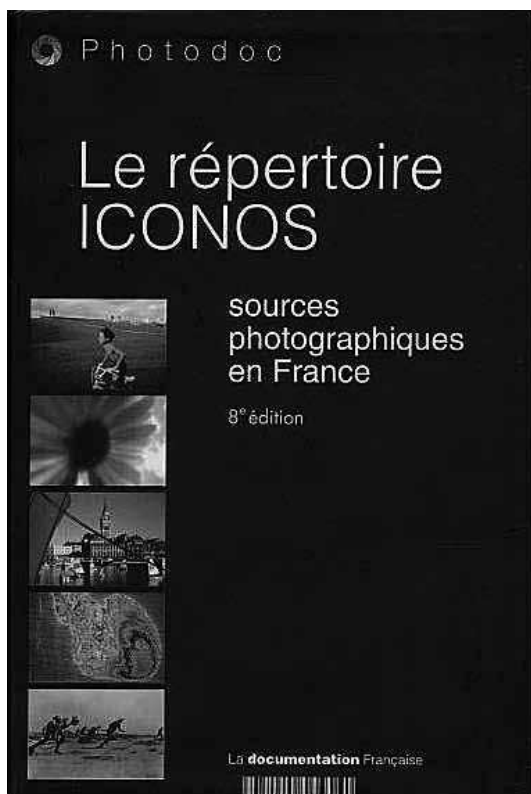
Iako Italija nije kolijevka fotografije, i u toj se zemlji vrlo velika pozornost pridaje obradi i čuvanju fotografskih zbirki. Središnji talijanski ured koji se brine o fotografiji jest ICCD – L'Istituto Centrale per il Catalogo e la Documentazione, pri Ministarstvu kulture (Ministero per i beni e le attività culturali) u Rimu. Prije godinu dana ICCD je pokrenuo nacionalni projekt popisa svih zbirki i arhiva fotografija u Italiji. Na tom je popisu danas, na internetskom *siteu* ICCD-a³⁴, 267 zbirki u 863 fonda pri 194 javne i privatne institucije koje čuvaju fotografije. Na talijanskoj kulturnoj/fotografskoj sceni objavljene su i brojne knjige o fotografskim zbirka³⁵ te održane mnoge stručne i znanstvene konferencije.

Fotografskim se zbirka u posljednje vrijeme bave razni autori, o toj su temi pokrenuti i brojni međunarodni i nacionalni projekti. No bez dubljeg ulaganja u međunarodnu praksu, spomenut ćemo samo neke primjere koji mogu pomoći u vrednovanju naših fotografskih zbirki. Početkom 2000. u Europi je pokrenut opsežan međunarodni projekt o čuvanju fotografskih kolekcija *SEPIA (Safeguarding European Photographic Images for Acces)*. U sklopu tog projekta objavljen je niz knjiga³⁶ koje su moguća osnova za upravljanje procesom katalogiziranja i digitaliziranja fotografskih zbirki.

Godine 1980. časopis *Camera*³⁷ cijeli je svibanjski broj posvetio fotografskim zbirka i AOPhS-u (Arbeitsgemeinschaft Öffentlicher Photosammlungen), radnoj grupi fotografskih i muzejskih stručnjaka osnovanoj radi kvalitetnijeg čuvanja fotografskih zbirki³⁸, ponajprije na njemačkome jezičnom području. Cijelom je projektu prethodilo anketiranje deset odabranih institucija, muzeja i biblioteka u Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj i Danskoj o načinu čuvanja njihovih fotografskih kolekcija te o planovima za budućnost. U Austriji je 1994. pokrenuta inicijativa za formiranje Instituta za fotografiju.³⁹ Na gotovo 50 stranica elaborata prezentirano je kako se tretira (čuva) fotografija u nizu europskih zemalja i u SAD-u. Osim pregleda austrijskih muzeja, galerija i drugih institucija u kojima se čuvaju opsežne fotozbirke, iznesen je i prijedlog o utemeljenju austrijskog Instituta za fotografiju.

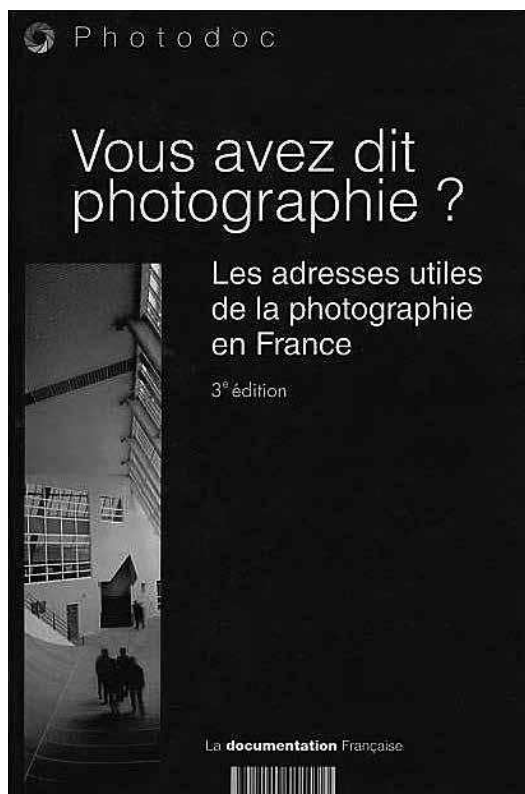
Časopis *Rundbrief Fotografie* u broju N.F. 5 donio je pregled nizozemskih napora za prikupljanje i katalogiziranje fotografskih zbirki u toj zemlji⁴⁰, a isti je časopis u broju N.F. 8 pod temom *Skandinavija* otvorio problem čuvanja fotografija u Danskoj, Norveškoj i Švedskoj.⁴¹

Nizozemska udruga za fotografiju (Nederlandse Fotogenootschap, Netherlands Photographic Society) publicirala je 1996. *Assesing Photographs, Criteria for the assesment of photographic collections*⁴² te definirala kriterije prema kojima se formiraju i vrednuju fotografske zbirke.

Na tlu Ujedinjenog Kraljevstva čuvaju se velike fotografske zbirke – od prvih, nastalih u trenutcima izuma fotografije krajem 1830-ih pa do onih snimljenih u najnovije vrijeme. Opsežne i brojne kolekcije fotografija navedene su u knjizi u *Directory of British Photographic Collections*, objavljenoj 1977., koju je uredio John Wall.⁴³ Do informacija objavljenih u knjizi opsega 268 stranica, koja je pregled fotografskih kolekcije u UK, danas se lako i jednostavno dolazi putem interneta, no to nije bilo moguće prije 40 godina, kada je knjiga nastala (o dvojni autora ovog teksta treba li nam knjiga ili su nam dovoljne samo informacije na internetu, bit će nekoliko riječi na kraju teksta).

Fotografske kolekcije u SAD-u vrlo su opsežne. Kako ta zemlja nema znatniju tradiciju "starijih" umjetnosti, "nova" se fotografska umjetnost u SAD-u duboko ukorijenila od samih početaka, odmah nakon 1839. Stoga se ondje vrlo intenzivno razvila fotografska djelatnost. Procjenjuje se da je najviše dagerotipija snimljeno na tlu Novog svijeta. Prema jednom suvremenom izvoru iz 1853., u SAD-u je snimljeno oko tri milijuna dagerotipija.⁴⁴ U to je doba u New Yorku bilo više dagerotipskih studija (tada su ih zvali galerijama) nego u cijeloj Engleskoj, a samo na Broadwayu bilo ih je više nego u Londonu.⁴⁵ Kako je kvantiteta poticala i kvalitetu, od pet nagrada za dagerotipije na Velikoj svjetskoj izložbi u Londonu 1851. tri su otišle u Ameriku.⁴⁶ Za usporedbu, u isto se vrijeme u Parizu prodavalo oko pola milijuna dagerotipija u godini, šest puta manje nego u Americi.⁴⁷ Tada (a vrlo često i kasnije) Amerika je bila fotografsko središte svijeta. Goleme količine tijekom povijesti nastalih/snimljenih fo-

tografija na tlu Amerike postale su osnova za njihove današnje velike fotografske kolekcije. Na primjer, najveća kolekcija dagerotipija u Francuskoj – u Nacionalnoj biblioteci u Parizu, ima oko 600 primjeraka, Kongresna knjižnica u Washingtonu posjeduje ih oko 700, a Sveučilište Harvard u SAD-u ima više od 3500 dagerotipija. Ako je pokazatelj opsega fotografskih zbirki publikacija u kojoj su katalogizirane, onda je američki *An index to American photographic collections*, treće izdanje iz 1995.⁴⁸, najopsežnija takva publikacija od 1058 stranica, za gotovo polovicu opsežnija od francuskoga i četiri puta opsežnija od engleskog vodiča po fotografskim zbirkama.

Poticaji za objavljivanje vodiča po fotografskim zbirkama

Ovi odabrani svjetski primjeri o tretmanu i prezentiranju fotografskih zbirki mogu biti poticajni i za nas. U Hrvatskoj postoje neki parcijalni vodiči (popisi) fotografskih zbirki. Inicijativu za simpozij *Fotografska baština u muzejima*, održan 2017., dao je Muzejski dokumentacijski centar (MDC), koji među svojim brojnim aktivnostima vodi i popis svih fotografskih zbirki pri hrvatskim muzejima i umjetničkim galerijama.

Svi muzeji i galerije s liste imaju svoje web stranice ili ih je moguće naći na web stranici MDC-a. Drugo je pitanje koliko se na web stranici može dobiti informacija o pojedinoj zbirci fotografija i koliko je ona dostupna za istraživanje putem interneta ili osobnim posjetom. Samo dio naših muzeja navodi koliko fotografija posjeduju, a još manji broj njih omogućuje njihovo pretraživanje putem interneta. Osim u hrvatskim muzejima, kolekcije fotogra-

sl.2. Naslovnica publikacije *Le Répertoire ICONOS : sources photographiques en France* Korice 8. izdanja francuskog vodiča po fotografskim zbirkama iz 1999. godine. Knjiga ima ukupno 572 stranice s popisom od 1434 fotografskih zbirki.

Francuski nacionalni fond spomenika kulture posjeduje oko 700.000 kolor dijapozitiva, raznih formata, 250.000 c/b negativa, u toj zbirci su i snimci Missions Héliographiques iz 1851.

sl.3. Korice 3. izdanja fotografskog vodiča *Vous avez dit Photographie?* koji donosi informacije o aktivnostima oko 700 javnih i privatnih institucija.

26 Michele Frizot, ur. 1994. *Nouvelle Histoire de la Photographie*. Bordas S. A., Pariz, tekst: M. Frizota, *La Mission Héliographique*, str. 66.

27 *Le repertoire ICONOS, Sources photographiques en France*, 8. édition, Collection Photodoc, La documentation Française, Pariz, 1999., str. 158.

28 Michele Quetin, prikaz knjige *Repertoire des Collections photographiques en France*, 1972., u publikaciji *Comptes Rendus...*, str. 289. Informacije sam dobio osobnom komunikacijom putem e-pošte od Bertrana Lavedrina, jednoga od najistaknutijih francuskih/svjetskih stručnjaka za pohranu i restauraciju povijesnih fotografija.

29 *Le repertoire ICONOS*, str. 7.

30 *Le repertoire ICONOS*, str. 9-11.

31 Catherine Fournier, ur. 2000. *Collection Photodoc, Vous avez dit Photographie? Les adresses utiles de la photographie en France*. Pariz: La documentation Française, 257 str., format oktava, 24 x 16 cm.

32 Frederic Dolivet, ur. 1993. *La photographie en France, Guide pratique*. Pariz: Contrejour, l'Association Français d'Action Artistique, 79 str., format A5, 21 x 16 cm.

33 M. Frizot, *Bibliographie*, établie par Fred et Elisabet Pajerski, adoption Michele Frizot, str. 758-768.

34 www.iccd.beniculturali.it

35 Marco Bastianelli, ed. 1997. *Archivi fotografici Italiani*. Editrice Reflex; Italo Zannier e Daniela Taglia. 2000. *La fotografia in archivio*. Sansoni, Milano; *Alfabeto Fotografico romano: collezioni e archive fotografici di istituzioni culturali do Roma*, ICCD, Roma, 2017.

36 Edwin Klijn, Yola de Lusenet. 2000. *In the Picture, Preservation and digitalization of European photographic collections*. European Commission on Preservation and Access, Amsterdam; Edwin Klijn, ed. 2003. *SEPIADES Recommendations for cataloguing photographic collections*, Amsterdam; *SEPIADES Cataloguing photographic collections*, Amsterdam, 2004.

37 Nakon više od 60 godina redovitoga mjesečnog izlaza časopis *Camera* prestao je 1981. izlaziti u izvornom obliku.

38 Alan Porter, APHS, Working Group of Public Photographic Collectiona i Ute Eskildsen, First Step for a European Cooperation, *Camera*, 59 year, May 1980, No 5, str. 3-4.

39 Anna Auer, Peter Dressler, Heinz Lunzer, Gerlinde Schramer; Konzeption für die Enrichen eines Institut für Fotografie in Österreich, Datenbank und Dokumentation, Wien, März-November 1994.

40 Anneke von Veen, Amsterdam, In Quest fo Hidden Riches, The Duch Photographic Survey Project, *Rundbrief Fotografie*, 1995., N.F. 5, str. 32-34.

41 Jonas Palm, Kopenhagen; Neue Aspekte bei der Erhaltung von Fotografien, Roger Erlanden, Oslo; The National Plan for conservation of Photographs in Norway, Eva Dahlman Stockholm; A national Strategy for preservation of Photgraphs in Sweden, *Rundbrief Fotografie*, 1995., N.F. 8, str. 45-46.

42 Mattie Bromm, Pim Reinders, Anneke van Veen, ed. Text Marjike Jonker; Fotios – Criteria. Rotterdam: Netherlands Photographic Society, 1996.

43 John Wall, ed. 1977. Directory of British Photographic Collections, London: Royal Photographic Society, Heinemann, 268 str.

44 Welling, William. 1976. *Collectors' guide to Nineteenth-Century Photographs*. New York, London: Collier Books, str. 3.

45 Newhall, Beaumont. 1975. *The Daguerreotype in America*. New York: Dover pub., str. 11.

46 Isto, str. 35.

47 Gernsheim, Helmuth. 1892. *The Origins of Photography*. London: Thames and Hudson, str. 98.

48 Eskind, Andrew H.; Drage, Greg; Ringger, Kirsti; Rumney, Lynne, eds. 1995. *An index to American photographic collections, Compiled at International Museum of Photography at George Eastman House*. Boston: G. H. Hall.

49 Luka Mjeda. 2018. *Hrvatski fotografi/Croatian Photographers*. Zagreb: Hrvatski fotografski centar, 229 str.

fija nalazimo u državnim arhivima diljem Hrvatske. Informacije o sadržaju tih kolekcija možemo naći na zajedničkom glavnom portalu svih arhiva ili na portalu svakog arhiva posebno. Neki arhivi detaljnije navode i sadržaje svojih zbirki, ali fotografije iz zbirki uglavnom nisu dostupne. Ministarstvo kulture RH brine se i o konzervatorskoj službi te o svim njihovim područnim uredima koji gotovo redovito posjeduju i povijesne fotografske zbirke. Katalog/pregled tih zbirki objavilo je Ministarstvo kulture, ali pregled pojedinačnih zbirki moguć je samo osobnim pretraživanjem u željenom konzervatorskom uredu u Hrvatskoj.

Fotografskih zbirki ima i u mnogim drugim institucijama u Hrvatskoj (i u inozemstvu). Navest ćemo samo neke (sveobuhvatan popis tih institucija bio bi jedan od bitnih elemenata predloženog vodiča po fotografskim zbirkama): to su ponajprije knjižnice (posebice sveučilišne), izdavačke kuće i novinske redakcije (uključivši i one koje su se ugasile, npr. *Vjesnik*, *Borba* i dr.), znanstvene ustanove (posebno HAZU), sveučilišta, fakulteti, škole, crkvene ustanove, klubovi fotoamatera, profesionalni fotografi, razni gospodarski subjekti, tvornice i banke, oglasne agencije, fotografske agencije, državna tijela, među njima i Ured predsjednika/predsjednice, Vlada, Sabor, razna ministarstva (gospodarstva, turizma, obrane, unutrašnjih poslova, vanjskih poslova...), Policija, brojna tijela lokalne uprave, političke stranke, sportski klubovi i razne druge udruge (npr. Društvo književnika), kazališta, privatni kolekcionari fotografija i razglednica te brojni drugi subjekti.

Kako su za nastanak fotografija *ipak važni i fotografi*, njih u prezentiranju fotografskih arhiva nipošto ne bi trebalo preskočiti. Ove je godine (2108.) publicirana knjiga Luke Mjeda *Hrvatski fotografi*⁴⁹, koja donosi pregled stvaralaštva i fotografskog opusa 50-ak hrvatskih fotografa. Ta je knjiga dobar izvor podataka o fotografskim zbirkama u posjedu samih fotografa, a i te bi zbirke svakako trebale biti navedene u budućem vodiču...

Ako ideja o izdavanju vodiča padne na plodno tlo, opisani bi svjetski primjeri sličnih publikacija, vjerujem, bili najbolji predložak.

Dvojba: tiskana knjiga ili web stranica?

Autor ovog teksta smatra da bi tiskana/papirna knjiga trebala biti osnova projekta. Kako se sva priprema za takvu publikaciju ionako radi u digitalnom obliku, uspojedno bi trebao biti pripremljen vodič za postavljanje na internet. Web izdanje može imati i neke dodatne sadržaje kao što je mogućnost pretraživanja fotografskih zbirki, biografija autora fotografija i sl.

Osobna (višegodišnja) iskustva autora u pretraživanju *siteova*/portala fotografskih zbirki pokazuju da velik broj *siteova* koji su nekad bili vrlo zanimljivi danas više nisu aktivni ili imaju potpuno drukčiji sadržaj nego prije deset ili više godina. Da pretragom nekih *siteova* o fotograf-

skim zbirkama prije desetak godina nije napravljen i njihov (papirni) ispis, danas bi njihov sadržaj bio izgubljen. Bez želje za polemikom s internetskim stručnjacima, vlastita mi iskustva govore da je trajnost sadržaja postavljenih na internet ograničena i nesigurna. Jedina sigurna potpora internetskim tekstovima jest tiskana knjiga. Knjiga je trajna, lako dostupna i jednostavna za uporabu. Dobra je knjiga gotovo vječna. Ako se tijekom vremena podatci navedeni u njoj promijene ili se njihov opseg poveća, nije teško objaviti novo izdanje. Danas je tiskanje jeftinije nego što je nekad bilo i relativno se lako može realizirati.

Uostalom, ako su francuski i američki nakladnici (nijedna od tih zemalja nije digitalno/internetski konzervativna) svoje vodiče po fotografskim zbirkama objavili u tiskanom obliku (Francuzi devet, a Amerikanci tri izdanja), vjerujem da bismo i mi mogli slijediti njihov primjer.

Primljeno: 7. rujna 2018.

DO WE NEED A GUIDE TO CROATIAN PHOTOGRAPHIC COLLECTIONS? ON THE PRESERVATION AND APPROACH TO THE PHOTOGRAPHIC HERITAGE IN THE WORLD AND IN CROATIA

Numerous photographic collections are held in many Croatian institutions. All these institutions (museums, galleries, libraries, archives, newspapers, faculties) use photographs as tools in their main activities or store them as documents of some event. Modern times (digitisation and the Internet) have enabled almost all institutions (including those in culture) in which there are photographic collections to present their work to the public simply and cheaply. Museums and galleries in which photographs are basic objects or documentary materials regularly list their photographic collections on their Internet sites.

In the very exhaustive paper, the writer gives a review of personal experience of research into not only Croatian but also the world photographic heritage that he acquired in the preparation of some of his books and exhibitions.